

માનવજાતિના ઇતિહાસમાં સૌથી વધુ વિનાશક અને લોહિયાળ એવા મહાયુદ્ધનો પ્રારંભ હિટલરની નાઝી સેનાએ પોલેન્ડ પર આક્રમણ કરીને કર્યો. ઇંગ્લેન્ડ અને ફ્રાન્સે આક્રમણ કરતા (૩જી સપ્ટેમ્બર, ૧૯૩૯) દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધની શરૂઆત થઈ. આ યુદ્ધની શરૂઆત તો પેરિસ શાંતિસંમેલનના પ્રારંભથી જ થઈ ચૂકી હતી. આંતરરાષ્ટ્રીય શાંતિ જાળવવા સ્થપાયેલો રાષ્ટ્રસંઘ પણ આ મહાસત્તાઓને લશ્કરવાદની દોડમાંથી રોકી શક્યો નહીં. ઉગ્ર રાષ્ટ્રવાદે સામ્રાજ્યવાદને વિકસાવ્યો. સામ્રાજ્યવાદે લશ્કરવાદને ઉત્તેજિત કર્યો. તેમાંથી અંતે મોટાભાગનું વિશ્વ દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધમાં હોમાયું. આ મહાયુદ્ધના ઉદ્ભવ-વિકાસ માટે જવાબદાર પરિબળોની ચર્ચા અત્રે કરીએ.

દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધનાં કારણો

વર્સેલ્સની સંધિ (૧૯૧૯) : પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધને અંતે પેરિસ શાંતિ સંમેલનમાં પરાજિત જર્મની પર મિત્ર રાષ્ટ્રોએ કેટલીક કડક શરતો મૂકી. આ શરતોને વર્સેલ્સની સંધિ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. આ સંધિ અનુસાર જર્મનીનો કેટલોક પ્રદેશ ફ્રાન્સે પડાવી લીધો. જર્મનીની જીવાદોરી સમાન રહાઈ નદીને આંતરરાષ્ટ્રીય જળવ્યવહાર માટે ખુલ્લી મૂકી. જર્મનીનું ફરજિયાતપણે નિઃશસ્ત્રીકરણ કરવામાં આવ્યું. આવી આકરી અને રાષ્ટ્રીય અપમાન સમી જોગવાઈઓને લીધે જર્મની શરમજનક સ્થિતિમાં મુકાયું. હિટલરે જર્મનીની પ્રજાનું માન પરત મેળવવા આવી શરતોનો વિરોધ કરીને તેને ફગાવી દેવા હાકલ કરી. ઇટાલી, જાપાન વગેરે દેશોએ પણ આ સંધિનો અસ્વીકાર કરી વિરોધ કર્યો. તેથી આ રાષ્ટ્રો હવે બદલાની ભાવના અને સામ્રાજ્યવાદી મનોદશાથી પીડાવા લાગ્યાં જેમાંથી દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધનો પ્રારંભ થયો.

યુરોપનાં રાષ્ટ્રોની જૂથબંધીઓ : પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ બાદ વિશ્વશાંતિની જાળવણી માટે રાષ્ટ્રસંઘની રચના કરવામાં આવી હતી. તેમ છતાં પણ યુરોપનાં રાષ્ટ્રોમાં પરસ્પરનાં અવિશ્વાસ અને ભય ઓછાં થયાં ન હતાં. આથી જ તો જર્મની, ઇટાલી, ઝેકોસ્લોવેકિયા, યુગોસ્લાવિયા વગેરે દેશોએ જુદા જુદા દેશોનું નિર્માણ કરતાં તે જૂથબંધીમાં વહેંચાઈ ગયા તેથી બીજા વિશ્વયુદ્ધનાં વાદળો ઘેરાયાં.

સશસ્ત્રીકરણની દોટ : પરસ્પર સહકાર અને નિઃશસ્ત્રીકરણની વાતો કરતો રાષ્ટ્રસંઘ નિષ્ફળ જતાં અશાંતિ, ભય, અવિશ્વાસ અને સશસ્ત્રીકરણ વધ્યાં. મુસોલિની અને હિટલર બન્ને ઝડપથી શસ્ત્રસજ્જ થઈ રહ્યા હતા. તેની સામે ફ્રાન્સ, પોલેન્ડ અને અન્ય રાષ્ટ્રોને પોતાની સલામતી માટે શસ્ત્રસજ્જ થયા સિવાય છૂટકો ન હતો. એશિયામાં જાપાન પણ આવું જ કરી રહ્યું હતું. છેલ્લે ઇંગ્લેન્ડ પણ સશસ્ત્રીકરણની દોડમાં કૂદી પડ્યું જેણે આ મહાયુદ્ધનો આવિર્ભાવ કર્યો.

ઉગ્ર રાષ્ટ્રવાદ :

પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ પછી કેટલાંક રાષ્ટ્રોમાં ઉગ્ર રાષ્ટ્રવાદનો વિકાસ થયો. તેમાં મુખ્યત્વે પરાજિત જર્મની, અસંતુષ્ટ ઇટાલી અને મહત્ત્વાકાંક્ષી જાપાનનો સમાવેશ થયો હતો. આ રાષ્ટ્રો કોઈપણ ભોગે પોતાના રાષ્ટ્રને મહાન બનાવવા ઇચ્છતાં હતાં. તે રાષ્ટ્રોના શાસકોએ પોતપોતાની પ્રજામાં રાષ્ટ્રવાદની ભાવના ઉશ્કેરી તેને ઝનૂની સ્વરૂપ આપ્યું. પરિણામે આ યુદ્ધ અનિવાર્ય બની જવા પામ્યું.

રાષ્ટ્રસંઘની અવગણના : વિશ્વશાંતિ માટે સ્થપાયેલ રાષ્ટ્રસંઘની સાથે રહેતાં બળવાન રાષ્ટ્રો વિશ્વમાં શાંતિ-સલામતીની માત્ર વાતો જ કરતાં. જાપાને ચીનના મંચુરિયા પર આક્રમણ કર્યું (૧૯૩૧). ચીને રાષ્ટ્રસંઘનાં દ્વાર ખખડાવ્યાં. તેનું કોઈ સમાધાન થયું નહીં. ઇટાલીના મુસોલિનીએ પણ એબિસિનિયા પર કબજો કર્યો અને રાષ્ટ્રસંઘના સભ્યપદનો ત્યાગ કર્યો. આથી વિશ્વયુદ્ધ માટેનો માર્ગ મોકળો થતો ગયો.

હિટલરની સામ્રાજ્યવાદી મહત્ત્વાકાંક્ષા :

હિટલર જર્મનીને યુરોપનું મહાન અને શક્તિશાળી રાષ્ટ્ર બનાવવા માંગતો હતો. હિટલરે જાપાન, રશિયા, ઇટાલી સાથે સંધિ કરીને પોતાની સામ્રાજ્યવાદી નીતિને આક્રમક બનાવી.

ઑસ્ટ્રિયા પર કબજો :

હિટલરની સામ્રાજ્યવાદી નીતિનું પહેલું શિકાર ઑસ્ટ્રિયા બનતાં હિટલર પોતાની સેના સાથે વિયેના સુધી પહોંચ્યો. થોડા જ સમયમાં ઑસ્ટ્રિયામાં જનમત લેવાયો. તેના આધારે ઑસ્ટ્રિયાને જર્મની સાથે ભેળવી દેવામાં આવ્યું (1938).

ઝેકોસ્લોવેકિયા પર કબજો :

ઝેકોસ્લોવેકિયામાં 32 લાખ જેટલા જર્મન લોકો વસતા હોવાથી તેનું એક શહેર સુડેટનલેન્ડ જર્મનીમાં ભેળવવાનું જાહેર કર્યું. ત્યાંની સરકારે તેનો વિરોધ કર્યો. જર્મનીએ સખત પગલાં લીધાં. મ્યુનિચ સંમેલનના ઠરાવ પછી બીજા દિવસે એટલે કે (1 લી ઓક્ટોબર, 1938) જર્મન સેનાએ ઝેકોસ્લોવેકિયામાં પ્રવેશ કર્યો. સાથે હંગેરીએ રૂમાનિયાનો કબજો લીધો. ફરીવાર હિટલરે ઝેકોસ્લોવેકિયા પર કબજો કરી તેના સ્વાતંત્ર્યનો અંત આણતાં આ યુદ્ધ થવા પામ્યું.

લિથુઆનિયાના મેમલ બંદર પર કબજો :

હિટલરની નજર મેમલ બંદર પર પહેલેથી જ હતી. મેમલ બંદરનો કબજો થાય તો યુરોપના કેટલાક પ્રદેશો પર પોતાની નજર રહે તેથી જ આ બંદર પર તેણે કબજો કર્યો. આ સમયે જ હિટલરના મિત્ર મુસોલિનીએ આલ્બેનિયા પર કબજો જમાવી લીધો (1939).

જર્મનીનું પોલેન્ડ પર આક્રમણ અને વિશ્વયુદ્ધનો પ્રારંભ

હિટલરે આયોજનપૂર્વક આગળ વધતાં ઑસ્ટ્રિયા, ઝેકોસ્લોવેકિયા અને મેમલ બંદરનો કબજો લીધો. તે પછી તેનો પંજો પોલેન્ડ પર પણ પડ્યો. તેણે પોલેન્ડના પ્રદેશો સાથે જોડતી પટ્ટીને ઝઘડાનું કારણ બનાવી તેના ઉપર પોતાનો અધિકાર દર્શાવ્યો. હિટલરે પોલેન્ડ સાથે વાટાઘાટો કરવા પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ તેમાં સફળતા ન મળતાં તેણે પોલેન્ડ પર આક્રમણ કર્યું (1 લી સપ્ટેમ્બર, 1939). યુદ્ધની શરૂઆત થતાં જર્મન સેનાઓએ પોલેન્ડને ઘેરો ઘાલ્યો. પોલેન્ડના કિલ્લાઓ, રેલવે, કારખાનાં અને લશ્કરી મથકો ઉપર બોમ્બવર્ષા કરવા માંડી. રશિયાએ પણ પૂર્વ પોલેન્ડમાં પોતાનું લશ્કર ઉતારી કબજો મેળવ્યો. અંતે પોલેન્ડના પાટનગર વોર્સોનું પતન થતાં તેનું વિભાજન કરવામાં આવ્યું.

રશિયાનો બાલ્ટિક રાજ્યો પર અંકુશ

રશિયાએ પોલેન્ડનો પ્રદેશ મેળવી પશ્ચિમ સરહદે લિટેવિયા, લિથુઆનિયા તથા ફિનલેન્ડ પાસેથી તેઓનાં હવાઈમથકોનો કબજો લેવા માંડ્યો. ફિનલેન્ડે તેનો વિરોધ કરતાં રશિયાએ તેના પર આક્રમણ કર્યું. થાકીને ફિનલેન્ડે કેટલાક સૈનિક અને હવાઈમથકો રશિયાને સોંપી દીધાં.

નોર્વે તથા ડેનમાર્ક પર જર્મનીનો કબજો

ઈંગ્લેન્ડે જર્મની વિરુદ્ધ યુદ્ધ જાહેર કરતાં જ ફ્રાન્સની ઉત્તર સીમા તથા મેજનોટ રેખાના રક્ષણ માટે બ્રિટિશ લશ્કરી ટુકડીઓ મોકલી જર્મનીએ નોર્વેમાંથી પ્રાપ્ત થતાં શસ્ત્રસામગ્રી, કાચું લોખંડ ન મળતાં ડેનમાર્ક પર આક્રમણ કર્યું અને એક જ દિવસમાં તેનો વિજય મેળવ્યો. નોર્વેએ બે મહિના બાદ શરણાગતિ સ્વીકારી (1940).

ફ્રાન્સ પર જર્મનીનો કબજો (ફ્રાન્સનું પતન)

હિટલરે ફ્રાન્સ તરફ પોતાનું ધ્યાન કેન્દ્રિત કર્યું. ફ્રાન્સે જર્મની તરફની પોતાની સીમા પર કિલ્લાની હારમાળા બનાવી હતી પરંતુ બેલ્જિયમ તરફની સરહદ અરક્ષિત હતી. બેલ્જિયમ હાથમાં આવતાં જ ત્યાં થઈને જર્મનસેના ફ્રાન્સમાં પ્રવેશી. ફેન્ચસેનાએ સામનો કર્યો પરંતુ આકાશમાંથી સતત થતી બોમ્બવર્ષા અને જર્મન-ટેન્કોએ ફેન્ચસેનાને હરાવી. મુસોલિનીએ પણ ફ્રાન્સ પર આક્રમણ કર્યું. અંતે જર્મનીએ પેરિસનો કબજો લીધો (1940). જર્મનીએ નવી સરકારની રચના કરી જે પૂતળા સરકાર પુરવાર થઈ. ત્યારબાદ જનરલ દ'ગોલની નેતાગીરી નીચે આઝાદ ફેન્ચ સરકારની સ્થાપના થઈ જેણે જર્મની સામે લડત ચાલુ રાખી.

વિશ્વયુદ્ધની વ્યાપકતા

જર્મનીએ યુરોપના મોટાભાગના પ્રદેશો પર પોતાનો કબજો કરી લીધો. તેના મિત્ર મુસોલિનીએ પણ આફ્રિકાના કેટલાક પ્રદેશોનો કબજો લીધો. જર્મનીની એક પણ હાર ન થતાં તેનો આત્મવિશ્વાસ વધતો જતો હતો. જર્મનીએ નોર્વેથી માંડીને સ્પેન સુધીનો યુરોપનો સમુદ્રકિનારો તેના હાથમાં લઈ પશ્ચિમ અને મધ્ય યુરોપની સાધન-સંપત્તિ પર તેનો કબજો સ્થાપ્યો. તેના માર્ગમાં ફક્ત ઈંગ્લેન્ડ અડગ ઊભું હતું. સમગ્ર યુરોપનો સ્વામી બનવા માંગતો હોવાથી હિટલરે હવાઈમાર્ગે બ્રિટન પર આક્રમણ કર્યું જેને બ્રિટનની લડાઈ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. પાંચ મહિના સુધી જર્મન વિમાનોએ ઈંગ્લેન્ડની ભૂમિ પર બોમ્બવર્ષા કરી, ઈંગ્લેન્ડનો વ્યાપાર, ઉદ્યોગો અને નગરોનાં કેન્દ્રોને તોડી નાખ્યાં છતાં પણ ઈંગ્લેન્ડ અજય રહ્યું અને જર્મનીનો વિજય શક્ય બન્યો નહીં. ધરી રાજ્યોમાંના ઈટાલીએ ભૂમધ્ય તેમજ રશિયનોએ બાલ્ટિક પ્રદેશમાં પગપેસારો કર્યો અંતે હંગેરી, રૂમાનિયા ધરી રાષ્ટ્રના જૂથમાં સામેલ થયાં.

યુદ્ધમાં મિત્રરાષ્ટ્રોને અમેરિકાની મદદ

વિશ્વયુદ્ધ જાહેર થયું ત્યારે અમેરિકન પ્રજાએ તેમાં તટસ્થ રહેવાનું પસંદ કર્યું. અમેરિકન પ્રમુખ એફ. ડી. રૂઝવેલ્ટને ઈંગ્લેન્ડ તથા લોકશાહી રાષ્ટ્રો પ્રત્યે સહાનુભૂતિ હોવા છતાં તેઓ મદદ કરી શકતા ન હતા. જર્મનીએ ઈંગ્લેન્ડ પર આક્રમણ કરતાંની સાથે જ ધરી રાષ્ટ્રોની સભ્યસંખ્યા વધવા લાગી. અમેરિકનોની ઈંગ્લેન્ડ પ્રત્યે ખાસ સહાનુભૂતિ હતી. તેથી તે ઈંગ્લેન્ડ અને મિત્રરાષ્ટ્રોને શસ્ત્ર-સામગ્રી તથા અનાજ મોકલાવતું. અમેરિકન પ્રમુખ અને ઈંગ્લેન્ડના વડા વચ્ચે આટલાન્ટિક મહાસાગરમાં એક યુદ્ધજહાજ પરના મિલનને અંતે એક ખતપત્ર ઘડી કાઢ્યો તે ‘આટલાન્ટિક ખતપત્ર’ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયો (1941). ઈંગ્લેન્ડને અમેરિકાની મદદ મળતાં તેણે મજબૂત થઈને જર્મનીની સેનાનો જોરદાર મુકાબલો કર્યો.

હિટલરનું રશિયા પરનું આક્રમણ

ઈંગ્લેન્ડની સેનાએ જર્મન આક્રમણકારોને નિષ્ફળ બનાવતાં હિટલરે બીજો દાવ અજમાવ્યો. તેણે ઈરાન, ઈરાક પર આક્રમણ કરવા માટે રશિયાને લલચાવ્યું. રશિયા હિટલરને પડખે રહીને યુદ્ધમાં સામેલ થયું ન હતું. રશિયાને યુદ્ધમાં સક્રિય ભાગ લેતું કરવા હિટલરે ઈરાન થઈને ભારત સુધી પ્રદેશ વિસ્તાર કરવાની શક્યતાઓ રશિયા સામે મૂકી. રશિયાએ તે સ્વીકાર્યું નહીં અને હિટલર અને રશિયાની વચ્ચે ખટરાગ ઊભો થયો. હવે જર્મનીને રશિયા પર કબજો જમાવવાની ઈચ્છા જાગી. તેથી સમગ્ર યુરોપ પર સ્વામિત્વ પ્રાપ્ત થઈ શકશે તેવું વિચારી જર્મનસેનાએ રશિયા પર આક્રમણ કર્યું (1941, 22 જૂન). જર્મનસેના રશિયાના કેટલાક ભાગો પર શરૂઆતમાં આગળ વધી પરંતુ ટૂંક સમયમાં જ જર્મનસેનાઓ રશિયનસેનાથી હારતાં જર્મનીની પીછેહઠ થતી ગઈ (1942).

યુદ્ધમાં યુ.એસ.એ.નો પ્રવેશ

યુદ્ધ શરૂ થયું ત્યારથી જ અમેરિકાનાં સંસ્થાનો અને મિત્ર દેશોનાં સંસ્થાનો પર જાપાને આક્રમણ કરી તે પ્રદેશો પ્રાપ્ત કર્યા હતા. જાપાન મહત્વાકાંક્ષી રાજ્ય હતું. જાપાને (1931) મંચુરિયા પર આક્રમણ કરી તેનો પરચો આપ્યો હતો. જાપાને આ યુદ્ધનો લાભ લઈને એશિયાના અને પેસિફિક મહાસાગર વિસ્તારના કેટલાક પ્રદેશો કબજે કર્યા હતા. જાપાનને યુદ્ધમાં આગળ વધવા માટે અમેરિકા એક જ નડતું હતું. આથી તેણે અમેરિકાના નૌકામથક અને હવાઈ ટાપુ પર્લ હાર્બર પર બોમ્બમારો કર્યો (7 ડિસેમ્બર, 1941) જેમાં અમેરિકાના 2000 કરતાં પણ વધારે અફસરો તથા સૈનિકો અને અનેક નાનાં-મોટાં યુદ્ધજહાજો નાશ પામ્યાં. આથી અમેરિકાએ જાપાન સામે યુદ્ધ જાહેર કર્યું. ઈંગ્લેન્ડ, નેધરલેન્ડ, ઑસ્ટ્રિયા, ન્યૂઝીલેન્ડ, કેનેડાએ પણ જાપાન સામે યુદ્ધ જાહેર કર્યું. સામે પક્ષે જાપાનનાં મિત્ર જર્મની, ઈટાલી અને રૂમાનિયા વગેરેએ અમેરિકા સામે યુદ્ધ જાહેર કર્યું.

યુદ્ધનો બીજો તબક્કો અને મિત્ર રાષ્ટ્રોના વિજયની શરૂઆત

અમેરિકા યુદ્ધમાં દાખલ થઈ મિત્ર રાષ્ટ્રની તરફેણમાં યુદ્ધ જાહેર કરી શસ્ત્રોમાં ઝડપી ઉત્પાદન શરૂ કર્યું. મિત્ર રાષ્ટ્રોને અમેરિકાની મદદ મળતાં ઉત્તર આફ્રિકામાં વિજય પ્રાપ્ત થયો (1942). ઉત્તર આફ્રિકામાંથી

જર્મની અને ઇટાલીની સેનાને હટાવીને ઇજિપ્તમાંથી હાંકી કાઢ્યા. મિત્ર રાષ્ટ્રોની આ સેનાએ સિસલી પણ કબજે કર્યું (1943).

ઇટાલીની શરણાગતિ અને મુસોલિનીનું પતન

ઇટાલીની પ્રજાએ પોતાના પરના મિત્રરાષ્ટ્રોના આક્રમણના ભયને ઓળખ્યો. કારણ કે સિસલીથી ઇટાલી એક જ કદમ દૂર હતું. 24મી જુલાઈએ ઇટાલીના રાજવી વિક્ટર 3જાને સત્તાનાં સૂત્રો સંભાળવાની પ્રજાએ વિનંતી કરી. રાજાએ સત્તાનાં સૂત્રો સંભાળી મુસોલિનીને કેદ કર્યો અને ફાસિસ્ટ પક્ષને ગેરકાયદેસર જાહેર કર્યો. મિત્રરાજ્યોની સેના ઇટાલીમાં ઊતરી (1943). ઇટાલીની સરકારે તેની સામે બિનશરતી શરણાગતિ સ્વીકારી અને મિત્રસેનાએ નેપલ્સ કબજે કરી રોમ કબજે કરતાં ઇટાલી પરનો તેમનો સંપૂર્ણ વિજય થયો. (જૂન, 1944).

રશિયામાં જર્મનીનો પરાજય

જર્મનીની એ જ દશા રશિયન મોરચે થઈ. છેલ્લા કેટલાક સમયથી લગભગ સાડાત્રણ લાખ જર્મનો સ્ટાલીન ગાર્ડ કબજે કરવા તનતોડ મહેનત કરી રહ્યા હતા પરંતુ રશિયનો તેમને મચક આપતા ન હતા. બીજી બાજુ મિત્ર રાષ્ટ્રોનાં બોમ્બર વિમાનો જર્મની પર સતત બોમ્બમારો ચલાવી રહ્યાં હતાં. આથી જર્મનીની પણ રક્ષા કરવાની હતી. તેથી જર્મનો હવે રશિયામાં હારી રહ્યા હતા. રશિયનસેનાએ જર્મનસેનાને હરાવી (ફેબ્રુઆરી, 1943) અને રશિયનસેના પોલેન્ડ પહોંચી. રશિયનસેના પોલેન્ડ પહોંચે તે પૂર્વે જ પોલેન્ડવાસીઓએ જર્મનીની ધૂસરી ફગાવી દીધી.

ઉત્તર આફ્રિકા, ઇટાલીમાં જર્મનસેના સામે મિત્ર રાષ્ટ્રોનો વિજય થવાથી હવે ફ્રાન્સમાંથી પણ જર્મનસેનાને દૂર કરવાનો સમય પાકી ગયો હતો. મિત્ર રાષ્ટ્રોએ ઇંગ્લિશ ખાડીમાં પોતાનું લશ્કર ઉતારી ફ્રાન્સને મદદ પૂરી પાડી.

જર્મની પર મિત્રસેનાનું આક્રમણ અને હિટલરનો પરાજય

જર્મન આધિપત્યમાંથી ફ્રાન્સને મુક્ત કર્યા પછી મિત્રસેનાએ બેલ્જિયમ, લક્ઝેમ્બર્ગ અને હોલેન્ડમાંથી જર્મનસેનાને હાંકી કાઢી (1944). હિટલરે મિત્રસેનાને રોકવા એકલા લંડન પર તેણે કલાકના 500 માઈલની ઝડપથી છૂટતા બે હજાર જેટલા બોમ્બ ફેંક્યા હતા. દોઢસો માઈલની ઊંચાઈથી ફેંકી શકાય તેવાં રોકેટો પણ તેણે ઇંગ્લેન્ડ પર છોડ્યાં હતાં. હિટલર વધારે ભયંકર શસ્ત્રો તૈયાર કરાવી રહ્યો હતો. પરંતુ મિત્રસેનાઓ જર્મનીની સીમાએ પહોંચી ચારેય બાજુથી બર્લિનને ઘેરીને તેને કબજે કર્યું (મે, 1945). હિટલર પોતાની પ્રેયસી ઈવા બ્રાઉન સાથે નાસી ગયો. અંતે તેણે આત્મહત્યા કરી (1945). અન્ય નાઝી નેતાઓની પણ ધરપકડ કરવામાં આવી. આમ, યુરોપને મોરચે આ મહાન યુદ્ધનો અંત આવ્યો (8મે, 1945).

જાપાનનો કરુણ પરાજય અને યુદ્ધની પૂર્ણાહુતિ

પૂર્વીય મોરચા તરફ મિત્રસેનાએ પોતાનું ધ્યાન કેન્દ્રિત કર્યું. ભારતની સરહદ પરના મણિપુર, કોહિમા, ઇમ્ફાલ અને અગ્નિ-એશિયાના દેશો ફિલિપાઈન્સ, બર્મા, ઈન્ડોનેશિયા વગેરે મિત્રરાષ્ટ્રોની સેનાઓએ જાપાન પાસેથી કબજે કર્યા. મિત્ર રાષ્ટ્રોએ જાપાનને યુદ્ધ બંધ કરવા છેલ્લી અપીલ કરી અને જાપાનની તળભૂમિ પર રોજ બોમ્બવર્ષા થવા લાગી. જાપાને અપીલનો કોઈ જવાબ ન આપ્યો. મિત્રરાષ્ટ્રોએ આખરી પગલું ભર્યું અને જાપાનના નગર હિરોશીમા પર અમેરિકન વિમાને અણુબોમ્બ ફેંક્યો (6 ઓગસ્ટ, 1945). થોડી જ સેકન્ડોમાં વિનાશ વેરાઈ ગયો. આ બોમ્બથી લગભગ 75 હજાર લોકો મૃત્યુ પામ્યાં. લાખો માણસો રોગનો ભોગ બન્યાં. જાપાનમાં લાખો પત્રિકાઓ વિમાન દ્વારા ફેંકવામાં આવતી હતી તેમાં મિત્રરાષ્ટ્રો દ્વારા જાપાનની પ્રજાને અણુબોમ્બની ભયંકર વિનાશક શક્તિનો વિગતવાર ખ્યાલ આપવામાં આવતો હતો. જાપાનની સરકારને ફરી શરણે આવવાની અપીલ કરી છતાં જાપાની સરકાર નમી નહીં. તેથી બીજો અણુબોમ્બ જાપાનના

હિરોશીમા પર અમેરિકન વિમાને અણુબોમ્બ ફેંક્યો

નાગાસાકી શહેરમાં ફેંકવામાં આવ્યો (9 ઓગસ્ટ, 1945). નાગાસાકી શહેરનો પૂર્ણતઃ નાશ થયો. 50 હજાર માણસો તત્કાલ મૃત્યુ પામ્યા. તેથી જાપાની સરકારે શરણાગતિ સ્વીકારી (15મી ઓગસ્ટ, 1945).

દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધનાં પરિણામો

દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધના પરિણામે અપાર જાનહાનિ થઈ. 220 લાખ લોકો આ યુદ્ધમાં માર્યા ગયા અને 340 લાખ માણસો ઘાયલ થયા. યુરોપ અને વિશ્વના અર્થતંત્રને ભારે ફટકો પડ્યો. માલ-મિલકતને મોટું નુકસાન થયું. દરેક દેશમાં ચલણી નાણાંની કિંમત ઘટી, ભાવો વધ્યા. જીવનધોરણ નીચું ગયું. દેશોની સરકારોએ આકરા કરવેરા નાખ્યા. ઘણા દેશોમાં અનાજનું રેશનિંગ કરવું પડ્યું, સંયુક્ત રાષ્ટ્રો (U.N.) ની સ્થાપના થઈ. ચીનમાં સામ્યવાદી સરકારની સ્થાપના થઈ. આફ્રિકા અને એશિયાના કેટલાક દેશો સ્વતંત્ર થયા. મહાસત્તાઓના સ્થાનમાં પરિવર્તન આવ્યું. વિશ્વ બે જૂથમાં વહેંચાઈ જતાં ઠંડા યુદ્ધની શરૂઆત થઈ.

સંયુક્ત રાષ્ટ્રો (U.N.) : પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ કરતાં બીજું વિશ્વયુદ્ધ વધારે ભયંકર સાબિત થયું. આ યુદ્ધથી વિશ્વની જનતા ત્રાસી ઊઠી. ફરી એક વખત વિશ્વના સારા, સમજુ રાજપુરુષોએ યુદ્ધને કાયમ માટે બંધ કરવા વિચારણા શરૂ કરી. અમેરિકન રાષ્ટ્રપતિ એફ. ડી. રૂઝવેલ્ટે વિશ્વશાંતિ સ્થાપવાના પ્રયત્ન કર્યા. દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધના સમયે જ તેમણે અત્યંત જરૂરી એવી ચાર સ્વતંત્રતાઓની ઘોષણા કરી જેમાં વિચારસ્વાતંત્ર્યતા અને વાણીસ્વતંત્ર્યતા, ધર્મસ્વાતંત્ર્યતા, જરૂરિયાતોમાંથી મુક્તિ અને ભયમાંથી મુક્તિ મુખ્ય છે. એફ. ડી. રૂઝવેલ્ટનું બીજું પગલું આટલાંટિક ખતપત્ર તરીકે પ્રસિદ્ધ થયું. તે શાંતિમંત્રણા માટે ઘણું અગત્યનું હતું. યુરોપનાં રાષ્ટ્રો પણ આમાં જોડાતાં આ વિશ્વસંસ્થાની સ્થાપના થઈ.

રશિયા, અમેરિકા, ઈંગ્લેન્ડ અને ચીનના વિદેશ પ્રધાનો મોસ્કોમાં એકઠા થયા (1943). વિશ્વ માટે વહેલામાં વહેલી તકે એક આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થાની જરૂર છે તેવી જાહેરાત કરી. આ સંસ્થાના પાયામાં બધા શાંતિચાહક દેશોના સાર્વભૌમત્વ અને સમાનતાના સિદ્ધાંતો રહેવા જોઈએ. વિશ્વનાં બધાં જ રાષ્ટ્રો નાનાં હોય કે મોટાં, આંતરરાષ્ટ્રીય શાંતિ અને સલામતી જાળવવા એકઠાં મળી શકે. આ સમગ્ર ઘટનાને અંતે અમેરિકાના ડમ્બાર્ટન ઓક્સ (વૉશિંગ્ટન) ખાતે 50 રાષ્ટ્રોના પ્રતિનિધિઓનું એક સંમેલન મળ્યું (જુલાઈ, 1944). આ સંસ્થા માટે આંતરરાષ્ટ્રીય નાણાભંડોળ એકઠું કર્યું. પુનઃવસવાટ, વિકાસ માટે આંતરરાષ્ટ્રીય બેન્કની સ્થાપના વગેરે માટે વિચારણા કરી. સાનફ્રાન્સિસ્કો પરિષદમાં વિશ્વસંસ્થાનું ખતપત્ર ઘડી કાઢવામાં આવ્યું (1945) અને હાજર રહેલ 50 જેટલાં રાષ્ટ્રોના પ્રતિનિધિઓએ પોતપોતાની સરકાર તથા ધારાસભા પાસે મંજૂર કરવા મૂક્યું. આમ ‘સંયુક્ત રાષ્ટ્રો’ (U.N.) નામની સંસ્થાનો જન્મ થયો. (24 ઓક્ટોબર, 1945) તે સમયે 51 રાષ્ટ્રો તેનાં સભ્ય બન્યાં. આજે તેની સભ્યસંખ્યા ચાર ગણી છે. આ સંસ્થા આજે ‘યુનાઈટેડ નેશન્સ’ (U.N.) તરીકે ઓળખાય છે.

સંયુક્ત રાષ્ટ્રોના હેતુઓ

સંયુક્ત રાષ્ટ્રોના હેતુઓમાં આંતરરાષ્ટ્રીય શાંતિ અને સલામતીની સ્થાપના કરવી. વિશ્વનાં રાષ્ટ્રો વચ્ચે મૈત્રીભર્યા સંબંધો સ્થાપિત થાય અને જળવાઈ રહે તેવાં પગલાં લેવાં. વિશ્વની પ્રજાઓ પરસ્પરના વ્યવહારમાં આર્થિક, સામાજિક, સાંસ્કૃતિક ક્ષેત્રે સહકારથી કાર્ય કરે, માનવ-અધિકારોને માન આપે, માનવીની મૂળભૂત સ્વતંત્રતાઓનું બધા જ રક્ષણ કરે તેવા વાતાવરણનું સર્જન કરવું, શાંતિ, સલામતી, મૈત્રી અને સહકારનું વાતાવરણ ઊભું કરી વિશ્વમાં એકતા સ્થાપવી.

સંયુક્ત રાષ્ટ્રોનાં અંગો

સામાન્ય સભા : સામાન્ય સભા બધાં જ રાષ્ટ્રોના સભ્યોના પ્રતિનિધિઓની બનેલી છે. તેમાં દરેક રાષ્ટ્ર વધુમાં વધુ પાંચ પ્રતિનિધિ મોકલી શકે. મતદાનમાં એક જ મત ગણાય. તેના પ્રમુખની ચૂંટણી દર વર્ષે થાય છે.

સલામતી સમિતિ : આ સૌથી મહત્ત્વનું અંગ ગણવામાં આવે છે. તેમાં કુલ 15 સભ્યોમાં પાંચ કાયમી અને દસ બિનકાયમી છે. તેમને સામાન્ય સભા બે વર્ષ માટે ચૂંટી કાઢે છે.

મહામંત્રી અને સચિવાલય : સંયુક્ત રાષ્ટ્રોના મહામંત્રીની નિમણૂક સલામતી સમિતિની ભલામણથી સામાન્ય સભા ચૂંટણી દ્વારા પાંચ વર્ષ માટે કરે છે.

આંતરરાષ્ટ્રીય અદાલત : આ અંગમાં તેના પુરોગામી ‘રાષ્ટ્રસંઘ’ સમયની અદાલતનું જ માળખું લેવામાં આવ્યું છે. તેમાં ન્યાયાધીશોની સંખ્યા 15ની રાખવામાં આવી છે. તેમના હોદ્દાની મુદત 9 વર્ષની છે.

વાલી-સમિતિ : સંયુક્ત રાષ્ટ્રોની આ વાલીપણા સમિતિ એ અગત્યની સંસ્થા ગણાય છે. આ સમિતિ એ પ્રદેશોની જનતાની આર્થિક, સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક પ્રગતિની સંભાળ રાખે છે.

આર્થિક અને સામાજિક સમિતિ : વિશ્વમાં યુદ્ધ અટકાવવાની સાથે બેકારી, અજ્ઞાનને દૂર કરવા માટે આ સંસ્થા ખૂબ અગત્યની ભૂમિકા નિભાવે છે. તેમાં કુલ 18 સભ્યો છે. તેની ચૂંટણી દર ત્રણ વર્ષે થાય છે અને વર્ષમાં ત્રણ વાર તેની બેઠક મળે છે.

સંયુક્ત રાષ્ટ્રોની માનવ-અધિકારોની ઘોષણા

આવા સંજોગોમાં માનવજાતિ માટે U.N. એક ઉજ્જવળ આશા છે. આ સંયુક્ત રાષ્ટ્રોમાં દરેક રાષ્ટ્રને પ્રતિનિધિત્વ મળવું જોઈએ. ઉપરાંત સલામતી સમિતિમાંથી ‘વિટો’ સત્તા દૂર કરવાની માનવ-અધિકારની ખૂબ તાતી જરૂરિયાત છે. વિશ્વરાજકારણમાં આંતરિક બાબતોની વ્યાખ્યા સ્પષ્ટ થવી જોઈએ તથા સંયુક્ત રાષ્ટ્રોના હાથ નીચે આંતરરાષ્ટ્રીય સૈનિકદળની રચના કરવી જોઈએ. સૌથી ખાસ એ છે કે, વિશ્વની પ્રજાઓએ પોતે જ પોતાના માનસમાં પરિવર્તન લાવવું પડશે. આજે વિશ્વની બધી જ પ્રજાઓ યુરોપ, એશિયા, અમેરિકા, આફ્રિકાની કાળી-ગોરી, કોઈપણ જાતની, કોઈપણ પંથની પ્રજા ‘પંચશીલનાં’ સૂત્રો સ્વીકારે અને તે મુજબ વર્તવાનો મક્કમ નિર્ધાર કરે તો પરસ્પરના સહકારથી માનવકુટુંબનું મંગલગાન આ ધરતી પર ગૂંજતું થઈ જાય અને આ સાથે એ મંગલદિવસ ખૂબ જ વહેલો આવે, જ્યારે સંયુક્ત રાષ્ટ્રો દ્વારા વિશ્વએકતા અને વિશ્વબંધુત્વનું સ્વપ્ન સાકાર બને.

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તૃત જવાબો આપો :

- (1) દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધનાં પરિબળો.
- (2) દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધમાં જર્મનીના વિજયની ચર્ચા કરો.
- (3) દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધના મુખ્ય બનાવો.
- (4) દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધમાં જાપાનના વિજયો વર્ણવો.
- (5) દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધનાં પરિણામો.

2. આપેલા પ્રશ્નોના ટૂંકમાં ઉત્તરો આપો :

- (1) જર્મન સેના (લશ્કર)નું નામ જણાવો.
- (2) અમેરિકાના કયા નૌકામથક પર જાપાને બૉમ્બ ફેંક્યો હતો ?
- (3) હિટલર કયા પક્ષનો નેતા હતો ?
- (4) અમેરિકાએ જાપાનનાં કયાં શહેરો પર અણુબૉમ્બ ફેંક્યા હતા ?
- (5) સંયુક્ત રાષ્ટ્રોના મુખ્ય મથકનું નામ જણાવો.

3. આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો વિકલ્પ શોધી ઉત્તર આપો :

- (1) દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધનો પ્રારંભ વર્ષ 1939ની કઈ તારીખે થયો ?
 (અ) 1 ઓક્ટોબર (બ) 1 સપ્ટેમ્બર (ક) 10 સપ્ટેમ્બર (ડ) 14 ઓક્ટોબર
- (2) દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધમાં અમેરિકાએ ક્યારે પ્રવેશ કર્યો ?
 (અ) 1939 (બ) 1940 (ક) 1941 (ડ) 1942
- (3) નાગાસાકી પર ક્યારે અણુબૉમ્બ ફેંકવામાં આવ્યો ?
 (અ) 6, ઓગસ્ટ, 1945 (બ) 5, મે, 1945 (ક) 9, ઓગસ્ટ, 1945 (ડ) 18, મે, 1945
- (4) વિશ્વશાંતિ અર્થે આટલાંટિક ખતપત્ર ઘડનાર એફ. ડી. રૂઝવેલ્ટ કયા દેશના વતની હતા ?
 (અ) રશિયા (બ) અમેરિકા (ક) ઈંગ્લેંડ (ડ) ફ્રાન્સ
- (5) સ્થાપના વખતે સંયુક્ત રાષ્ટ્રો (U.N.)માં કેટલાં રાષ્ટ્રો જોડાયાં હતા ?
 (અ) 48 (બ) 49 (ક) 50 (ડ) 51

